

In memoriam prof. dr. Jan Lever, 20 juli 1922 – 23 november 2010

Door Ab Flipse, 9 december 2010, voor www.hdc.vu.nl

Op 23 november 2010 overleed op 88-jarige leeftijd de bioloog Jan Lever. Een week later werd een dankdienst gehouden voor zijn leven in 'zijn' kerk, de Willem de Zwijgerkerk in Amsterdam-Zuid. Een dag later werd aan de Vrije Universiteit, in de 'Jan Leverzaal', een boek gepresenteerd: *Een bioloog leest de Bijbel. Bijzondere waarnemingen in bekende teksten*. Lever had de laatste jaren van zijn leven aan dat boek gewerkt en tot zijn vreugde het resultaat kort voor zijn dood nog in handen gehad. De combinatie 'bioloog' en 'Bijbel' uit de boektitel geeft kernachtig weer hoe velen Lever kenden: hij verzoende wetenschap en geloof, hij ging uit van evolutie en tegelijk van schepping. Dat was in de gereformeerde wereld van de jaren vijftig waarin Lever zijn werk begon niet vanzelfsprekend. Hoeveel hij verder ook heeft gedaan – hij was grondlegger van de Faculteit Biologie van de VU, bekleedde talloze functies in de academische wereld en in de kerk, schreef columns, reisverhalen en veel meer – bovenal stond hij bekend als 'Lever van de evolutie'. Niet ten onrechte, want zoals hij recent eens opmerkte: 'Ik ben misschien wel de enige die zich meer dan zeventig jaar lang met evolutie heeft beziggehouden.'

Jan Lever, 1950

Jan Lever werd op 20 juli 1922 geboren in een gereformeerd onderwijzersgezin in Groningen. Twee jaar later verhuisde het gezin naar Den Helder, waar zijn vader hoofd werd van de School met den Bijbel. In Den Helder was geen christelijk middelbaar onderwijs, zodat Lever vanaf 1934 schoolging op de Rijks-HBS. Hij bleek een geboren bioloog. Als jongen verzorgde en bestudeerde hij een groot aantal dieren: rupsen, mieren, spinnen, krabben, vissen, slakken, schildpadden, een kat en een bok. Ook was hij al jong geïntrigeerd door schelpen met hun bijzondere vormen, die hij begon te verzamelen. Een levenslange hobby was geboren.

Door de boeken over de natuur die hij leende uit de schoolbibliotheek kwam hij al op jonge leeftijd in aanraking met de evolutietheorie. Deze theorie fascineerde hem en hij wilde weten wat gereformeerde theologen over deze kwestie geschreven hadden. Hij las Bavinck, ontdekte dat

Abraham Kuyper in 1899 een rectorale rede over *Evolutie* had gehouden en kocht deze rede antiquarisch van zijn zakgeld. Hij hield er een inleiding over voor de jongelingsvereniging 'Uw heil komt' en zou in zijn latere leven nog vaak op deze rede terugkomen.

In 1939 ging hij in Utrecht biologie studeren, een studierichting die aan de Vrije Universiteit nog niet bestond. Tijdens zijn studie bleef hij zich verdiepen in het evolutievraagstuk, hoewel dit in het universitaire curriculum toen geen prominente plaats had. Hij kocht boeken van Charles Darwin, Ernst Haeckel en Hugo de Vries. Zijn kandidaatsexamen behaalde hij in 1942, vlak voordat hij moest onderduiken, omdat de Duitsers jacht maakten op studenten die weigerden de loyaliteitsverklaring te tekenen.

Aanvankelijk zat hij met George Puchinger (de latere directeur van het Historisch Documentatiecentrum), ondergedoken in de Wieringermeer. Met Puchinger discussieerde hij veel, onder andere over de kerkelijke strijd van die dagen, de Vrijmaking, en samen bestudeerden ze de drie dikke delen van de *Wijsbegeerte der Wetsidee* van VU-filosoof H. Dooyeweerd. Lever was in deze periode nadrukkelijk op zoek naar een manier om zijn wetenschap en geloof met elkaar te verbinden.

Lever werkte tijdens zijn onderduikperiode aan een doctoraalscriptie over het biologische soortbegrip. Tegelijkertijd ging hij verder met zijn literatuurstudie over evolutie, en wilde graag in contact komen met andere gereformeerde natuurwetenschappers die zich hiermee bezighielden. Hij schreef een brief aan de Groningse bioloog dr. J.H. Diemer, die hierover in de jaren dertig al had gepubliceerd in de gereformeerde pers. Kort daarna kregen ze de gelegenheid elkaar te ontmoeten toen Diemer een lezing kwam geven in Utrecht voor de Christelijke Vereniging van Natuur- en Geneeskundigen. Ze konden het goed met elkaar vinden, en niets leek een gezamenlijke bezinning in de weg te staan. Het liep echter anders. Diemer, die in het verzet zat, werd kort daarna opgepakt, naar Duitsland gevoerd, en zou de oorlog niet overleven.

Lever schreef ondertussen door aan zijn scriptie. Zijn verloofde en latere vrouw – dochter uit het gezin waar hij in Zeist zat ondergedoken – bracht het eindresultaat naar zijn Utrechtse hoogleraar C.P. Raven. Deze was er zeer lovend over en vertelde hem, tijdens een geheim bezoek enige tijd later, dat hij er op kon promoveren als hij er nog drie maanden aan zou doorwerken. Lever ging na beraad niet op het aanbod van Raven in. Dit zou immers een promotie zijn geweest in wat toen 'theoretische biologie' heette. Hij wilde liever een experimenteel onderzoek doen. Wel trok hij de stoute schoenen aan en stuurde zijn scriptie naar Dooyeweerd, die enthousiast reageerde. Samen zouden ze het materiaal omwerken tot een viertal artikelen voor Dooyeweerds tijdschrift *Philosophia Reformata*. Overigens zou Lever zich later niet meer thuisvoelen bij Dooyeweerds wijsbegeerte. Dooyeweerd zelf worstelde met Levers evolutieopvatting, maar veel van zijn geestverwanten wezen deze zondermeer af.

In zijn Utrechtse periode was Lever lid van de gereformeerde studentenvereniging SSR, en zijn eerste artikelen over evolutie en geloof verschenen in het SSR-blad *Polemios* van Puchinger. In een serie artikelen, gepubliceerd vanaf 17 november 1945, vestigde Lever de aandacht op Kuypers evolutierede. Na vijftig jaar kon deze rede nog steeds de weg wijzen in de strijd tegen het monistisch evolutionisme en vóór de christelijke wetenschap, aldus Lever.

Ondertussen had Lever zich weer op het experimentele biologische werk gestort, en op 13 maart 1950 promoveerde hij in Utrecht bij G.J. van Oordt *cum laude* op *Onderzoekingen betreffende de schildklierstructuur*. Nog voor hij was gepromoveerd, in de zomer van 1949, werd hij benaderd door twee hoogleraren van de VU, J.F. Koksma en G.J. Sizoo. In 1930 waren Koksma en Sizoo op jonge leeftijd hoogleraar geworden en zij hadden het onderzoek en onderwijs in de wis- en natuurkunde opgebouwd. De VU zou nu worden uitgebreid met een afdeling biologie en een Faculteit voor Geneeskunde. Er waren dus gereformeerde biologen nodig. Als hoogleraar plantkunde hadden ze L. Algera op het oog. Lever werd gevraagd de dierkunde voor zijn rekening te nemen. Dit zou echter zo'n grote leeropdracht zijn (aan andere universiteiten waren er minstens twee hoogleraren voor) dat hij dit niet zag zitten. Hij attendeerde hen daarom op de ervarener J.J. Duyvené de Wit; Lever zou dan lector kunnen worden.

In 1950 trad Lever aan met een openbare les over *Het soortbegrip en de levende structuren*. Duyvené de Wit vertrok echter al na enkele maanden en Lever werd nu alsnog, op 28-jarige leeftijd samen met Algera verantwoordelijk voor de opbouw van de biologie aan de VU. Ze hadden één voorbereidingsjaar voordat de eerste studenten zouden komen. In deze eerste periode moest ongelooflijk veel werk verricht worden en Lever werkte keihard van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, op zaterdagen en in de vakanties. Sommige colleges, zoals over parasieten voor geneeskundestudenten, had Lever zelf nooit gevolgd. Hij zorgde ervoor dat hij zijn studenten net een stapje voorbleef. Hij stond bekend om zijn geordende en gedisciplineerde levensstijl, die hem ongetwijfeld heeft geholpen zo veel tot stand te brengen. 'Met een vaste dagindeling, hoef je niet lang na te denken wat je gaat doen, en dus houd ik tijd over', verklaarde hij eens. Onder zijn leiding kwam de (sub)faculteit tot grote bloei. De sfeer was in de beginperiode hecht: befaamd werden de zomerkampen op Schiermonnikoog, waar studenten veldonderzoek deden. Op zondag werd twee maal de gereformeerde kerk bezocht, en in een grote tent werd gezongen bij een harmonium. Professor Lever deelde pepermuntjes uit.

Voor de VU heeft Lever veel betekend. Niet alleen als grondlegger van de Biologie, maar ook in allerlei bestuurlijke functies. Zijn wetenschappelijke en bestuurlijke kwaliteiten bleven buiten de VU niet onopgemerkt. Zo werd hij in 1970 benoemd als lid van de KNAW, en zou van 1978 tot 1981 voorzitter zijn van de Afdeling Natuurkunde. Ook werd hij door andere universiteiten benaderd om hoogleraar te worden, maar hij zou de VU altijd trouw blijven.

Van meet af aan behandelde Lever op zijn colleges de evolutietheorie. Dit was een verademing voor veel studenten die thuis slechts hadden gehoord dat evolutie niet te rijmen was met het geloof. Nog in 2006, bij de presentatie van zijn boek *Langs de mysterieuze grenzen van het leven*, kwamen oud-studenten hem bedanken voor zijn colleges, die ze als bevrijdend hadden ervaren.

Op 22 september 1952 had hij zijn inaugurele rede gehouden met de titel *Het Creationisme*. Lever plaatste hierin het creationisme (een term die hij later liet vallen, omdat fundamentalisten er iets anders mee bedoelden) tegenover het evolutionisme. Levers creationisme accepteert de resultaten van de biologische wetenschap, maar gaat tevens uit van het geloof in God als Schepper en Onderhouder, waarbij het evolutieproces kan worden gezien als de manier waarop God heeft geschapen. Het evolutionisme daarentegen is een uitloper van het wereldbeschouwelijk materialisme, dat uitgaat van de volstrekt autonome wording van de werkelijkheid. Wel hield Lever in 1952 nog vast aan apart ingrijpen van God op sommige momenten van het evolutieproces. In zijn boek *Creatie en Evolutie* (1956) ging hij dieper op deze materie in. Hij wees nu een dergelijke 'supra-naturalistische' opvatting – God die af en toe ingrijpt in de natuurlijke gang van zaken – consequent af. Door studie van de geschriften van Diemer – aan wie hij dit boek had opgedragen – had hij geleerd dat de relatie tussen God en de wereld op een andere manier moest worden beschreven. Tevens benadrukte Lever dat zijn visie geen radicale breuk was met de evolutie-opvatting van Kuyper. Hij realiseerde zich echter dat zijn opvatting schokkend was voor wie meende dat Genesis ons data voor de biologie verschaft. Dat was volgens hem echter een onjuiste, fundamentalistische, manier van omgaan met de Bijbeltekst. Voor deze nieuwe benadering van de Bijbel kwam in deze periode geleidelijk meer ruimte van theologische zijde. Eerst bij iemand als N.H. Ridderbos, later vooral bij Harry Kuitert, met wie Lever in de jaren zestig samen veel lezingen zou geven.

Lever was niet de eerste of enige gereformeerde natuurwetenschapper die openstond voor de evolutietheorie. Wel was hij de eerste die – door zijn positie als VU-hoogleraar – er zoveel mee losmaakte. Kort na zijn oratie begon hij aan een serie artikel in *Trouw*. Spreekbeurten door het hele land volgden: voor de VU-achterban, kerken, de gereformeerde mannenbond, christelijke leraren en zo voort. Hij genoot van de soms felle debatten, maar beantwoordde alle vragen zoals hij was: beminnelijk, met een grapje, pastoraal. Hij was zelf pas na langdurige studie tot zijn overtuiging gekomen en gunde anderen ook de tijd.

Eind jaren zestig bereikte de discussie met de achterban zijn hoogtepunt. In 1968 en 1969 organiseerde de Vereniging voor Hoger Onderwijs op Gereformeerde Grondslag forumavonden over 'kernvraagstukken' in het hele land, waar duizenden mensen op afkwamen. Lever en ander VU-natuurwetenschappers spraken op deze avonden over schepping, evolutie en Genesis. Naar aanleiding van deze forumavonden vroeg de NCRV aan Lever of hij in een serie radiolezingen dieper op deze problematiek zou kunnen ingaan. Onder de titel *Waar blijven we? Een bioloog over de wording van deze aardse werkelijkheid*, werden de voordrachten uitgegeven. De lezingen veroorzaakten opnieuw veel rumoer, getuige de vele – negatieve en positieve – ingezonden brieven die in het dagblad *Trouw* verschenen. In het begin van de jaren zeventig leken de gemoederen echter tot bedaren gekomen.

Nog een keer zou het debat over schepping en evolutie oplaaien. Met de oprichting van de EO en aanverwante instellingen spoelde een golf van creationisme over Nederland. Deze bereikte ook de VU. Enkele studenten organiseerden op 14 maart 1977 een debat, waarvoor het creationistische boegbeeld W.J. Ouweneel was uitgenodigd. De discussie met Ouweneel werd door Lever als buitengewoon vervelend en onbevredigend ervaren. Ouweneel bleek niet bereid in debat te gaan over zijn religieuze uitgangspunten, maar kwam met een technisch betoog over ouderdomsbepalingen. In Levers optiek misleidden deze creationisten hun niet-wetenschappelijk geschoolde geloofsgenoten. Inmiddels hebben enkele van de toenmalige creationistische leidslieden overigens afstand gedaan van hun ideeën. Het deed Lever goed, zo merkte ik toen ik hem in februari 2009 bezocht, dat EO-voorman Andries Knevel kort daarvoor zijn spijt had betuigd over zijn creationistische dwalingen.

Na zijn emeritaat, in 1986, heeft Lever enige afstand genomen van de VU. Wel bleef hij nog zeer actief en zijn nieuwsgierigheid en verwondering leidden hem allerlei kanten op. Hij dook in zijn familiegeschiedenis, schreef een kinderboek, reisverhalen en columns en raakte tijdens zijn dagelijkse wandelingen met de hond geïntrigeerd door de veelheid aan exotische bomen bij hem in de buurt. Dit was aanleiding om zich grondig in bomen te gaan verdiepen. Toen hij zo'n 170 verschillende in kaart had gebracht, maakte hij er een boekje van: *Bomengids van Amsterdam-Zuid* (2002), waar hij, als dierkundige, buitengewoon trots op was. Het leverde hem het erelidmaatschap van de Vereniging Vrienden van het Beatrixpark op.

Levers opvattingen over de relatie tussen schepping en evolutie zijn in de loop van de tijd veranderd. Waar hij in zijn oratie nog zocht naar momenten dat God had ingegrepen in het evolutieproces en in *Creatie en Evolutie* probeerde Adam en Eva in de geschiedenis een plaats te geven, wees hij dit soort pogingen later radicaal af (bijvoorbeeld in het debat over *Intelligent Design* in 2005). Toch bleef hij trouw aan zijn opvatting dat het accepteren van de evolutietheorie niet tot een materialistische wereldbeschouwing hoeft te leiden.

Ondertussen veranderde wel zijn religieuze overtuiging, zoals bij veel gereformeerden die 'bleven'. Ook daarin was echter een kern die niet veranderde, zo benadrukte hij in zijn laatste boek. Het voorlaatste hoofdstuk draagt de titel: 'Het geloof in de Schepper houdt stand'. Deze overtuiging kwam ook tot uitdrukking in de liederen die gezongen werden in de dankdienst voor zijn leven. Veel psalmen waarin beelden uit de natuur en de beleving van de natuur als schepping van God centraal staan: de mus die een huis vindt (*Psalm 84*), 't hijgend hert, der jacht ontkomen (*Psalm 42*, oude berijming), en de sterrenhemel als kunstwerk van Gods handen (*Psalm 8*). Levers levensmotto werd een tekst uit *Prediker 3, 11*, die hij al in *Creatie en Evolutie* op het titelblad had laten drukken. Een tekst waarin God als Schepper wordt beleden, en die tegelijkertijd al ons menselijk redeneren relativeert:

Alles heeft Hij mooi gemaakt op Zijn tijd; ook heeft Hij de eeuw in hun hart gelegd, zonder dat de mens van het werk dat God doet, van het begin tot het einde, iets kan ontdekken.

Laten we Lever gedenken vanwege zijn enorme inzet voor de Vrije Universiteit. Vanwege de wijsheid waarmee hij het debat over evolutie in gereformeerde kring op een hoger plan heeft getild. En vanwege zijn levenshouding, waardoor hij velen heeft geïnspireerd tot een leven uit verwondering.